

SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD

HOGYAN FORMÁLJA ÁT A FACEBOOK A REPREZENTÁCIÓK TERJEDÉSÉNEK HÁLÓZATAIT?

■ Egy korábbi munkámban a reprezentációk révén terjedő kultúra *kettőshálózat-modelljét* készítettem el, ami magyarázattal szolgálhat az egyén és a társadalom szintjén végbemenő dinamikus folyamatra. Akkor esetelemzésben azt vizsgáltam, hogy a közösségi oldalak, azon belül pedig a Facebook hogyan formálja át a reprezentációterjedést. Jelen tanulmányban¹ röviden bemutatom az általam leírt modellt, illetve a közösségi oldalak reprezentációterjedésben betöltött két fejleményére világítok rá: egyrészt a „felhangosított” reprezentációkat, másrészt a kontextusát vesztett kommunikációt mutatom be.

Az általam kidolgozott modell Dan Sperbernek a reprezentációk epidemiológiáját leíró elgondolásaira épül,² azokat gondolja tovább. A kulturális dolgok Sperber meghatározása szerint „részben egyének testmozgásaiból állnak, és az ezekből a mozgásokból előálló környezeti változásokból”. Egy ház építésének vagy egy dob verésének az anyagi oldala világos, azonban kérdés, hogy a dobolás zenegyakorlás része, üzenetet továbbít, vagy egy rítus része, a készülő épület pedig ház-e vagy templom. A megértéshez figyelembe kell vennünk a viselkedésben érintett reprezentációkat. A kulturális jelenségek meghatározásában tehát jelentős szerepe van a reprezentációknak, amelyeknek *mentális* és *nyilvános* változatát különböztetik meg, előbbit *belső*, utóbbit *külső* reprezentációnak is nevezik az információfeldolgozó viszonylatában. A *mentális* reprezentációk közé tartoznak például a véle-

**A Facebook-
megosztások lehetővé
teszik ugyanazon
nyilvános reprezentáció
pontos replikációit,
mindazonáltal ezen
nyilvános reprezentációk
belsővé, mentális
reprezentációvá tétele
eltérő példányokat
alakít ki az egyes
személyekben saját
mentális hálójuk rend-
szerébe beépülve.**

kedések, preferenciák, emlékek, míg a képek, szövegek, megnyilatkozások, jelzések, zeneszámok, hírek, Facebook-bejegyzések *nyilvános reprezentációk*. A mentális reprezentációt Sperber funkcionális szempontból jellemzett agyi állapotként írja le.³ A mentális reprezentáció egy nyilvános reprezentáció értelmezése (például amikor elolvassunk egy Facebook-bejegyzést), míg utóbbi egy mentális reprezentáció kifejeződése (például amikor Facebook-bejegyzésben közzétesszünk egy számunkra éppen fontos gondolatot).

Epidemiológiai megközelítésében Sperber oksági láncolatról beszél, bár helyesen látja, hogy ez inkább hálónak, hálózatnak néz ki. Végül a szerző megmarad a „láncolat” szóhasználat mellett, ugyanis alapvetően mégiscsak két kapcsolattípusról van szó: a mentálistól a nyilvános reprezentáció felé vezető, valamint a nyilvánostól a mentális reprezentáció felé vezető útról. Kérdés, hogy a mentális állapotok a jelek produkálása által hogyan vezetnek a környezet megváltoztatásához, és hogy ez a változás miképpen idéz elő változást más emberek mentális állapotában. A feladat azonban Sperber szerint nem az, hogy a mentális átalakulás és a nyilvános átvitel minden lépését (tehát a lánc minden láncszemét) leírjuk, hanem hogy azokról az oksági tényező típusairól adjunk számot, amelyek az átvitelt és az átalakulást befolyásolták.⁴

Doktori dolgozatomban amellet érveltem, hogy a kultúra reprezentációk terjedéseként írható le, amit két egymásba ágyazott, egymásra ható hálózat szerkezete határoz meg, ezeket a hálózatokat pedig az egyes ember kapcsolja össze, aki ágensként cselekvő és közvetítő szerepet tölt be a hálózatok összekapcsolásában. Az egyén viszonylatában így egy belső, *mentális hálóról* (pontosabban *mentálisreprezentáció-hálózatról*), valamint egy külső, *társadalmi hálóról* beszélhetünk, amelyek kölcsönösen hatnak egymásra. Ezeket a hálózatokat formálják át a közösségi oldalak az okoseszközökkel együtt.

A két hálózatban két eltérő reprezentációtípus terjed: a *mentális reprezentáció* a mentális hálózatot alakítja, a *nyilvános reprezentáció* pedig a társadalmi hálózatban fejt ki hatását. A kultúra terjedése tulajdonképpen a mentális és nyilvános reprezentációk egyik formából a másikba történő átváltásának ismétlődése által valósul meg, így a mentális reprezentáció kommunikálása fizikai változást idéz elő a környezetben (hanghullámok, képek, egyéb jelek formájában), ezáltal nyilvános reprezentációt hozva létre, amikor pedig ezt a jelsorozatot észleli és érzékeli egy másik egyén, a nyilvános reprezentáció ismét mentális reprezentációvá alakul át.

A *mentális reprezentáció* értelmezésében a személy mindenkor jelen pillanatában az agyi aktivációs mintázata, amit ő gondolatok és érzések folyamaként, változásaként tapasztal meg, beleértve az észlelési, a kognitív és a motorikus neurális jelenségeket egyaránt. Ebben az értelemben az *átmeneti reprezentációk*kal mutat rokonságot.⁵ A kialakuló mentális reprezentáció kontextus- és mentálisláló-függő, vagyis egyfelől a környezeti ingerek vannak rá hatással, másfelől a személy korábbi tapasztalatai, személyes élettörténete.

Az agy plaszticitása azt jelenti, hogy „az agy minden egyes tevékenysége során megváltoztatja önnön szerkezetét, és folyamatosan tökéletesítgeti áramköreit, hogy az adott feladatokat jobban tudja elvégezni”.⁶ A mentális reprezentációk mint funkcionális agyi állapotok az agy plaszticitásának köszönhetően változást idézhetnek elő az agy szerkezetében, ami révén eltárolódhatnak, és amiket így emléknymokként értelmezhetünk. Az agykutatás újabb eredményei alapján úgy tűnik, hogy sikerült beazonosítani olyan neuroncsoportosulásokat, amiket

engramnak neveznek, és az emlékezés idegi alapegységének tartanak. Megközelítem szerint a mentális reprezentációk az engramokban tárolódhatnak el.

Az idegtudomány egyik fontos kérdése, hogy egy önálló emlék hogyan tárolódik az agyban, a friss kutatások pedig azt mutatják, hogy az agy egy meghatározott neuronpopulációja megfelel egy meghatározott emléknymomnak vagy engramnak, ugyanis sejtszintű korrelációt sikerült kimutatni a memóriaengrammokkal.⁷ Az engram fogalmát Richard Semon 1904-ben használta először az emlékezet tárolására szolgáló idegi szubsztrátum leírására, majd Karl Lashley próbálta lokalizálni patkányok agyában, mivel azonban nem járt sikerrel, sokáig felhagytak a téma kutatásával.⁸ A jelek szerint az emlékek a neuronok kapcsolataiban, a szinapsziszokban tárolódnak, így feltehetően egy neuron több emlékből is részt vehet.⁹

Egy tapasztalat emlékként való fennmaradása azt sugallja, hogy egy belső reprezentációja az adott tapasztalatnak eltárolódik az agyban, ami később rekonstruálható és felhasználható. Az engramot a memória idegi alapegységként határozzák meg, aminek az idegkutatók egyre pontosabb neurális leírását adják. Az engram olyan, tanulás által kiváltott tartós fizikai és/vagy kémiai változásokat jelent, amelyek az újonnan kialakult memória-társulások alapját képezik. Az engram még nem emlék, de biztosítja az emlék kialakulásához szükséges fizikai feltételeket. Emlékké akkor válik, ha a felidézés során újraaktiválódik. Az engramsejtek olyan sejtpopulációk, amelyek kritikus sejtkomponenseit képezik egy adott engramnak.¹⁰

Az engramok egy tapasztalat emlékéhez kötődnek, de kérdés, hogy az engramok hogyan reprezentálják a különböző tapasztalatok interakcióit. Azok a neuronok, amelyek egy tapasztalat során ingerlékenyebbek a szomszédjaiknál, valószínűbb, hogy részt vesznek a tapasztalatot megőrző engramban. Ugyanakkor az új engramban részt vevő engramsejtek fokozott ingerlékenysége órákon keresztül fennmarad, ezért ha egy kapcsolódó tapasztalat történik ebben az időablakban, akkor ezek vagy az átfedő engramsejtek jobban gerjeszthetők a szomszédjaiknál, és hozzákapcsolódnak a második tapasztalatot rögzítő engramhoz is. Mivel két élmény emléke egymással átfedő engramsejtekben van tárolva, ez a két emlék összekapcsolódik: így az egyik emlékre való gondolás a másikat is automatikusan előhívja. Az emberi memóriakísérletek is azt mutatják, hogy az időben közel álló vagy hasonló tartalmú események megtapasztalásának átfedései az emlékként való reprezentálás során lehetővé teszik a megosztott információk általánosítását és rugalmas felhasználását az integrálás vagy az összekapcsolás által.¹¹

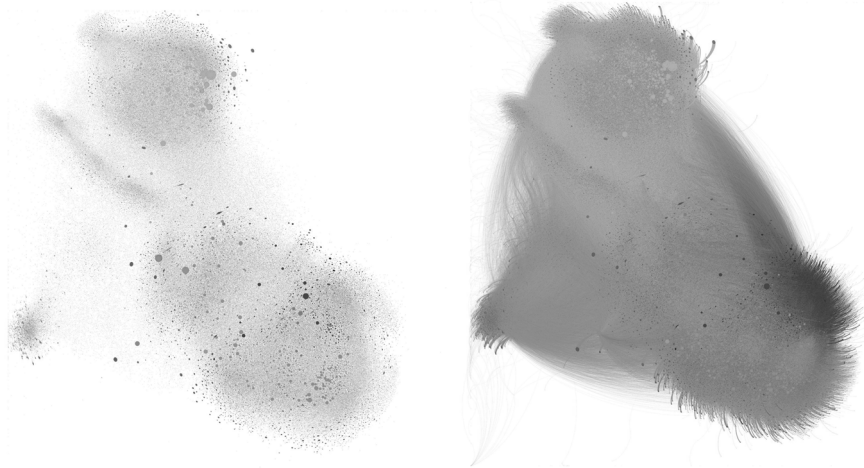
A *mentálisreprezentáció-nyomok* tehát egymással összekapcsolódnak, és egy hálózatot hoznak létre, ami a neurális hálózat szerkezetében is megjelenik. A *mentális reprezentációk hálózata* vagy röviden a *mentális háló* értelmezésében az, amit általánosan az ember elméjének tartunk, ami neurális hálózat formájában az ember agyában és idegrendszerében tárolódik el. A hálózat egyes elemei a szakirodalom *állandó reprezentáció*ként megnevezett fogalmával mutatnak hasonlóságot,¹² de az „állandó” szóhasználat nem tűnik szerencsésnek, mert a plaszticitás alapján ezek időben változhatnak. Ez a hálózat tárolja az emlékeket, a korábbi tapasztalatok függvényében kihat az érzékelésre, de képes a meglévő reprezentációk alapján modellálni a jövőbeli történéseket, és ez felel a cselekvési akciótervek kidolgozásáért is.

Korábban azt írtam, hogy a nyilvános reprezentációk a *társadalmi háló*ban terjednek, a társadalmi háló ugyanakkor egy elvont konstrukció, ami a mentális

hálóként felfogott elmeértelmezésem alapján személyenként eltérő lehet a bonyolult szerkezete és a sok részrepresentációból álló volta okán. Magában foglalhatja a rokonszenvi választásokat, ahogyan a szociometria látta, követheti a telefonhívások hálózatát, amit a hálózat kutatás vizsgál, de az antropológiai rokonságikapszolat-vizsgálatok szintén felfoghatók a társadalmi hálózat különböző szempontú megközelítéseként.

Mivel én a reprezentációterjedés háttéréként szolgáló fogalomként közelítettem meg, így törekszem megindokolni, hogy a társadalmi hálótól miként jutottam el fokozatosan a *reprezentációs háló* megközelítéséig. A *reprezentációs csillagháló* alatt egy adott nyilvános reprezentációt befogadó személyek halmazát értem, akik az adott nyilvános reprezentációval kapcsolatba kerülve mentális reprezentációt alakítanak ki róla. A reprezentációs csillagháló középpontjában a nyilvános reprezentációt ábrázoló pont áll, hozzá kapcsolódnak a nyilvános reprezentációt befogadó személyeket jelölő csomópontok. A *reprezentációs háló* az egymásra vetített reprezentációs csillaghálókból áll, amelyben a hálózatot azok a személyek „teszik” összefüggővé, akik több nyilvános reprezentációval is kapcsolatba kerültek. A reprezentációs háló olyan bipartit hálózat,¹³ amelyben a csomópontok egyik csoportját a nyilvános reprezentációk, a másik csoportját a nyilvános reprezentációkkal kapcsolatba kerülő személyek alkotják. A reprezentációs háló tulajdonképpen azt mutatja meg, hogy ki milyen nyilvános reprezentációval került kapcsolatba, nem pedig azt, hogy ki kivel került kapcsolatba. A közösségi oldalak bejegyzései, a hozzájuk fűzött kommentek, lájkok, megosztások a digitális lábnyomok révén feltérképezhetővé és elemezhetővé teszik ezeket a reprezentációs hálókat. A doktori dolgozatom elemzési részében a Facebookon terjesztett hírek és álhírek reprezentációs hálózatát vizsgáltam hálózat-kutatási módszerekkel.

A társadalmi és a reprezentációs háló fogalmi elkülönítését a közösségi oldalak és azon belül kifejezetten a Facebook hírfolyamának működési elve tette indokolt-

Az öt legtöbb követővel rendelkező mainstream hírportál Facebook-oldalán tevékenykedő (lájkoló, kommentelő) személyek, illetve az öt legtöbb követővel rendelkező, álhíreket is forgalmazó Facebook-oldalon tevékeny felhasználók reprezentációs hálózata. A 2017 április-májusi adatok alapján készült bipartit hálózatban a csomópontok egyik halmazát a felhasználók alkotják, a másik halmazát az általuk lájkolt vagy kommentált Facebook-bejegyzések. A bal oldali ábra csak a csomópontokat tartalmazza, a jobb oldali az éleket, a kapcsolatokat is. A hálózat több mint egymillió csomópontból áll.

tá számomra. A közösségi oldalon megvalósuló szuperháló, a reprezentációterjedés gyenge kapcsolatokon való felgyorsulása a közösségi hálóban, az algoritmusok által válogatott nyilvános reprezentációk egyre inkább azt sugallják számomra, hogy miközben egyre zajosabban „kommunikálunk”, a kommunikáció alapvető funkciói (információátadás, kapcsolattartás...) kifolynak a háló rései között.

Az általam leírt, a reprezentációk terjedéseként értelmezett kultúra *kettőshálózat-modellje* szerint az egyes reprezentációk elterjedtségének mértékét a reprezentációk tartalmán túl a terjedésben érintett *mentális hálók* és *reprezentációs hálók* szerkezete határozza meg. Az elterjedtség jelentősen függ attól, hogy a nyilvános reprezentációk hány embert és milyen formában érnek el, így a reprezentációs hálózat részben a személyközi kapcsolatoktól függ, de a technikai eszközök közbeiktatásával gyakorta túlmutat azokon. Ugyanakkor az, hogy egy személy egy reprezentációt továbbad-e, függ attól, hogy az adott reprezentáció a mentális hálójába hogyan illeszkedik: van-e előzetes tapasztalata, ismerete róla, és az hogyan viszonyul az új reprezentációhoz. A *kettőshálózat-modell* ennek megfelelően két egymásba ágyazott, egymásra kölcsönösen ható hálózatot jelent.

Felhangosítás

■ „A hálózati kommunikáció felfoghatatlan méretűre növeli a rendelkezésre álló, hozzáférhető dokumentumok mennyiségét”, ami egyfelől áldás lehet a hozzáférhető információk miatt, de egyben átok a feldolgozhatatlan mennyiségű információ folytán. *Információtúterhelésnek (information overload)* nevezik a jelenséget.¹⁴ Ez a hatalmas mennyiségű és sokszínű adat nyomasztóan hathat.¹⁵

Daniel Miller felidézi, hogy a trinidadiak gyakran a Fasbook vagy a Macobook elnevezésekkel illetik a Facebookot. „A trinidadai dialektusban *fasnak* lenni annyit tesz, hogy az elfogadott etikett előírásaihoz képest jóval gyorsabban próbálunk megismerni egy másik embert. *Macónak* lenni pedig azt jelenti, hogy túl hangosak vagyunk, és folyamatosan beleütjük az orrunkat más emberek privát ügyeibe.”¹⁶ A trinidadiak elnevezéseikkel a Facebook két fontos jellemzőjét ragadták meg: a gyorsaságát és a „hangosságát”.

Míg korábban a szájhagyományon alapuló társadalmakban¹⁷ ha valaki létrehozott egy szóbeli reprezentációt, az csak azoknál az embereknél alakulhatott át mentális reprezentációvá, akik térben és időben a reprezentáció előállítója közvetlen közelében tartózkodtak, hallották a hangját, és rendelkeztek az adott nyelv, reprezentációs készlet ismeretével.

Ennek megfelelően az írott vagy nyomtatott szöveg, egy kép, szobor vagy kulturális artefaktum mint nyilvános reprezentáció azok számára volt hozzáférhető, akik érzékszerveikkel felfoghatták, láthatták, szagolhatták, tapinthatták az adott reprezentációt, hogy így létrejöjjön elméjükben annak mentális reprezentációja. Mindennek konkrét fizikai korlátai voltak, a reprezentációk terjedése térbelileg behatárolható volt, ami az egyes ember érzékelési mezejében, látó-, hallótávolságában volt mérhető.

A könyvnyomtatás, az újságok, a rádió majd a televízió egyre nagyobb számban tették elérhetővé a nyilvános reprezentációk többé-kevésbé identikus replikációját, így egyre több ember találkozhatott ezekkel a nyilvános reprezentációkkal, és egyre több embert lehetett elérni ezekkel a replikációkkal. A sajtótermékek, legyen szó akár újságról, folyóiratról, rádióról vagy televízióról, csak

egy bizonyos réteg számára elérhetőek nyilvános reprezentációk létrehozása és terjesztése céljából.

Hagyományosan a tulajdonos és az újságírók, szerkesztők rendelkeztek a legnagyobb befolyással azt illetően, hogy mi jelenjen meg ezeken a felületeken, de jelentős hatást gyakorolt a tartalomra, az előállított reprezentációkra a hatalom, a tőkés társadalom, az értelmiség is, ugyanakkor csekély befolyással bírtak a társadalmi osztályok alsóbb rétegeiből származók. Hogy egy ágens bármilyen formában is hatással lehessen a sajtóban megjelenő információkra, ahhoz pénzzel, hatalommal, kapcsolatokkal vagy egy közérdeklődésre számot tartó történettel, hírrel, információval kellett rendelkezzen. A rádió kapcsán Bertold Brecht az 1930-as években, majd a televízióval kapcsolatban Jean Baudrillard figyelte meg, hogy ezek a csatornák ugyan sok embert érnek, viszont a közlés, amit kibocsátanak, egyirányú.¹⁸ Ilyenképpen tehát ezek a médiumok tematizálnak, jelentős mértékben befolyásolják, hogy milyen nyilvános reprezentációk keringjenek a társadalomban, azonban csak kevesek kiváltsága, hogy a témaválasztást érdemben befolyásolják. Utóbbi mondatban pontosabb volna múlt időt használni: egyrészt a tisztán hierarchikus, fentről lefele történő kommunikációs modell egyre inkább háttérbe szorul, az újságok, rádiók és televíziós csatornák is egyre jobban próbálják bevonni a fogyasztóikat a tartalomelőállítás folyamatába, de legalábbis igyekeznek hozzászólásra, véleményformálásra sarkallni őket; másrészt a tematizáló erejük csökken a növekvő hírverseny miatt (hagyományos médiumok közötti hírversenyt értek itt ez alatt) és – amint a doktori kutatásomból kiderül – a kontrollálatlanul létrehozott és terjedő közösségi tartalmak térnyerése okán.

Ezekhez képest hozott jelentős változást a hálózati infrastruktúrájú internet, ami kétirányú kapcsolatokkal kötötte össze a felhasználókat, a közösségi médiafelületek pedig lehetővé tették a felhasználók számára, hogy egyszerre nagyon sok emberhez juttassák el nyilvános reprezentációikat, így számos identikus, digitális replikáció terjed ezeken a hálózatokon. Egy felhasználó egyetlen kattintással százas, ezres, de akár milliós nagyságrendű tömeghez juttathatja el a saját maga által létrehozott nyilvános reprezentációt, vagy terjesztőként vehet részt a mások által létrehozott reprezentációk népszerűsítésében. A dolgozat alapvetése szerint maga a szorosan összekapcsolt hálózati struktúra a felelős a közösségi médián terjedő információs és reprezentációs „zajért”.

A Facebook-megosztások lehetővé teszik ugyanazon nyilvános reprezentáció pontos replikációját¹⁹ (pl. egy hírportál cikkének megosztásai), mindazonáltal ezen nyilvános reprezentációk belsővé, mentális reprezentációvá tétele eltérő példányokat alakít ki az egyes személyekben saját mentális hálójuk rendszerébe beépülve. Az identikus reprezentációk mellett azonban az online felületeken megjelenhetnek az egyéni értelmezések is.²⁰

Ugyanazon nyilvános reprezentáció Facebookon terjedő replikációjának befogadása függ(het) az adott reprezentációt nyilvánossá tevő forrás megítélésétől (hírportálok, cégek, intézmények...), a megosztó személyétől (mit gondol róla a befogadó?), a befogadás körülményeitől (munkahelyen, otthon vagy éppen a buszon szembesül az adott reprezentációval?), a befogadó lelkiállapotától és mentális hálójától (amibe illeszkedik vagy sem az adott téma, információ, amiről a nyilvános reprezentáció szól). Sperber fontos pszichológiai tényezőnek tartja a reprezentáció megjegyezhetőségét, hogy milyen háttérinformációra nézve releváns, hogy mi motiválja annak kommunikálását.²¹

A közösségi média „felhangosította” a nyilvános reprezentációkat azáltal, hogy kattintásnyi távolságba került számos olyan reprezentáció is, ami a hagyományos csatornákon keresztül igencsak körülményesen juthatott volna el a befogadóhoz. A nyilvánosreprezentáció-terjedés korlátai minimálisra csökkentek:

1. A Facebook és a közösségi oldalak lehetővé teszik az *aszinkron* és *többte-rű kommunikációt*²² vagy másképpen az *időt áthidaló kommunikációt*, amikor az információ létrehozása és a befogadása között időbeli eltolódás van, illetve a *teret áthidaló kommunikációt*, amikor a kommunikáló felek térbelileg messze vannak egymástól, és ezt a távolságot kell áthidalni egy közvetítő eszközzel.²³

2. A nyilvános reprezentációk digitalizált jelek formájában közel a fény sebességével tudnak terjedni, miközben az információterjedés infrastrukturális hálózatokon valósul meg.

3. A közösségi oldalak baráti kapcsolathálózatai demokratizálták a reprezentációterjedést, nem csak egy szűk elit réteg rendelkezik a szélesebb körben való terjesztés privilégiumával.

4. Granovetter szerint a gyenge kapcsolat az ego és ismerősei között döntő fontosságú hidat képez a közeli barátok két sűrűn összekapcsolt hálózata között.²⁴ A közösségi oldalakon keverednek az erős és gyenge kapcsolatok, és ha már létrejött egy kapcsolat a közösségi hálózaton, akkor a fenntartása mondhatni költségmentes.²⁵ A közösségi oldalak felerősítik a társadalom gyenge kapcsolatait, így létrejön egy társadalmi szuperháló,²⁶ ami az információ és a reprezentációk gyors terjedését és keveredését teszi lehetővé.

5. A hordozható és folyamatosan kéznél levő okostelefonok és egyéb okoseszközök a wifivel és mobilinternettel együtt bárhol, bármikor hozzáférhetővé teszik az online térben terjedő nyilvános reprezentációkhoz való hozzáférést.

6. Az identikus nyilvános reprezentáció létrehozása egyetlen gombnyomással megvalósítható, ami azután az algoritmusoknak köszönhetően több száz másik személy hírfolyamában megjelenhet.

Minél több nyilvános reprezentáció alakul mentális reprezentációvá, annál valószínűbb, hogy egyre több új nyilvános reprezentáció formájában öltönek újra testet. A felhangosított nyilvános reprezentáció egy metafora, de azonnal érthetővé és átélhetővé válik, ha megpróbáljuk elképzelni, hogy milyen lenne az, ha az a sok nyilvános reprezentáció, amit befogadunk a közösségi oldalakon keresztül, nemcsak vizuális inger lenne, hanem egyben hang is társulna hozzá, mintha valaki beszélne hozzánk. Bár ritkán tudatosítjuk, de az agyunk számára hasonló megterhelést jelent a rengeteg nyilvános reprezentáció a valódi hangjelek nélkül is.

Kontextusát vesztett kommunikáció

■ Az emberi kommunikáció a társadalmi gyakorlatba illeszkedve valósul meg, ezért a vizsgálata során a kulturális, történeti szempontokat is érvényesíteni kell, így a kommunikációs jelenségeket kontextusukkal együtt, a társadalmi praxisba ágyazva kell tanulmányozni.²⁷

Ugyanakkor viszont a közösségi oldalakon közös térbe kerültek korábban egymástól független hálózatok, például feloldódott a munka és az otthon szférája közötti megkülönböztetés.²⁸ Korunkra a médiumfajták keveredése jellemző, amelynek legfőbb csatornája az internet, ahol bárki szolgáltathat tartalmat.²⁹ Az egyéni és a nyilvános kommunikációt biztosító szolgáltatások összemosódnak a

kommunikációs infrastruktúrák átjárhatóvá válásával.³⁰ Mindez egyre problematikusabbá teszi a kontextus helyes reprezentálását és tudományos vizsgálatát egyaránt. A kommunikáció egyre inkább elveszíti kontextusát.³¹

Az emberi tapasztalat térben és időben tagolt, azt, akkor és ott tapasztaljuk meg, amikor és ahol éppen vagyunk. A térbeli, időbeli és társadalmi szituációs kontextusok segítik a mentális reprezentációk megszerezését. Ez teszi lehetővé például a különböző társadalmi szerepek viszonylag könnyű érvényesítését, mert a viselkedéseinket befolyásoló reprezentációinkat befolyásolja, hogy éppen kivel, hol és mikor vagyunk. Egyféleképpen viselkedünk és kommunikálunk a munkában, a színházban, egy osztályközösségben vagy otthon. Ez meglátásom szerint nem egyszerűen „jólneveltség” kérdése, hanem a sajátos kontextusok tagolják elménkben az egyes helyzetekben való viselkedésmintázatokat, amelyek egyfajta irányító mentális reprezentációként meghatározzák cselekedeteinket és azt a módot, ahogy nyilvános reprezentációkat hozunk létre az adott helyzetben.

A kontextuális keret meghatározta a kommunikáció formáját és tartalmát egyaránt. Este már nem telefonálunk, a templomban nem káromkodunk, a tanárral/diákkal nem flörtölünk: részben az ezek köré épült társadalmi normák, részben viszont a neuroplaszticitáson alapuló mentális reprezentációink teszik lehetővé ezek betartását, megélését. A tartalom igazságértéke szintén a világos kontextusokból derült ki: a regény, a mese a fikció műfaja, ahogyan a film vagy a színház is, de az újságcikk, a híradó, a bírói ítélet a valóságról szól, arra vonatkozik.

Ez azonban felbomlóban van a hordozható okostelefonoknak és részben a közösségi oldalaknak köszönhetően. A hordozható technikai eszköz, ami bárhol és bármikor megjeleníthet bármiről szóló nyilvános reprezentációt, teljesen feloldja a reprezentációk szituációs kontextusát, és legjobb esetben is csak szövegkontextusokra redukálódik. A közösségi oldal kommunikációs csatornaként való használata még megőrzi valamennyit a kontextuális keretektől, azonban a hírfolyam böngészése teljesen megszünteti a tagolható kontextusokat: egyfelől a tartalom kontextusát, másfelől a befogadó szituációs kontextusát is. Az okostelefon a szinte bárhol elérhető internettel és a közösségi oldalakkal lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy otthon, az ágyban, az asztalnál, a WC-n, a buszon, a munkában, iskolában, parlamentben, kocsmában, templomban, színházban, bárhol görgethessék a Facebook hírfolyamát, amit meg is tesznek. Ugyanígy a tartalom is bármiről szólhat, lehet egy barát fényképe, egy cég reklámja, egy hírportál cikke, egy kétes, álhíreket terjesztő Facebook-oldal megosztása, egy influencer videója, egy politikai üzenet.

A nyilvános reprezentáció mentális reprezentációvá alakítása során súlytalaná és esetlegessé vált a kontextus. Mivel a tartalmak és a környezeti kontextusok folyamatosan változnak egymáshoz viszonyítva, egyre nehezebbé válik akár csak annak a felidézése is, hogy egy információt, egy nyilvános reprezentációt mikor és hol, milyen körülmények között tettünk bensővé és alakítottunk át mentális reprezentációvá. „Hallottam, láttam, olvastam valahol, de már nem tudom hol”³² – ez egyre gyakoribb kijelentésévé és jelenségévé válik korunknak, ami a kommunikáció kontextusának feloldódására vezethető vissza.

Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a bevésődés kontextusát kellene felidézhetővé tennünk, hanem arról, hogy a mentálisan reprezentált világ egyre inkább elszakad annak empirikus megtapasztalásától, és mediatisált tapasztalattá válik, amelyben már csak a nyilvános reprezentációk utalnak valamiképpen a reprezentálni kívánt világra. De a nyilvános reprezentáció „nem tudja elmesél-

ni a világot”, azt csak az agyunk és elménk teheti meg, ami a korábbi mentális reprezentációk révén képes erre. Ha egyre nagyobb arányban olyan nyilvános reprezentációkból szerzett mentális reprezentációkból épül fel a világról való tudásunk, amelyekről semmiféle empirikus tapasztalatunk nincs, az annál torzabb lesz, mert a nyilvános reprezentációkból hiányzó részleteket, réseket a mentális reprezentációknak kell kitölteniük, de ha nem áll rendelkezésükre kellő mennyiségű megbízható empirikus tapasztalatból származó vagy azok révén megerősített mentális reprezentáció, az könnyedén labilis mentális reprezentációkat eredményez.

A közösségi oldalak hírfolyamának görgetése meglátásom szerint elképesztő próbának teszi ki az agyunkat. Szinte másodpercenként újabb és újabb nyilvános reprezentációval szembesül, amelyek újabb és újabb részeit aktiválják a mentális hálónknak, miközben az egyes tartalmak által kiváltott érzelmek is rohamtempóban próbálják követni a reprezentációkat: „megdöglött a szomszéd macskája”, „férjhez ment az unokatestvérem”, „kinyílt a pitypang”, „kigyulladt egy iskolabusz”, „szó dabikarbónával gyógyítható a koronavírus”, „cuki kutyás kép”, „Amerika megtámadta Irakot”, „megerőszkoltak egy színésznőt”, „a volt osztálytársnak gyereke született”... Mindezek mögött egy történet, egy tragédia, egy örömforrás, egy kitaláció áll a maga részleteiben, amikor azonban a hírfolyamot görgetve szembesülünk ezekkel a nyilvános reprezentációkkal, majd néhány másodperc múlva át is görgetünk rajtuk, akkor az agyunknak esélye sincs kiértékelni vagy egyáltalán feldolgozni ezeket. Nagyon esetlegessé válik, hogy ezekből mi és miképpen épül be a mentális hálónkba.

A Facebookon egy ideje megfigyelhető, hogy az algoritmus igyekszik valamilyen tematikus rendszerezést végezni a megjelenő tartalmak között, ez viszont akár még ronthatja is a helyzetet. Az engramok működésének leírásánál került bemutatásra, hogy egy frissen aktiválódott engramsejt esetében megnyílik egy időablak, amikor ingerlékenyebb marad, és ha hasonló inger érkezik ezalatt, akkor az új engramba is bekapcsolódik, és átfedés jön létre az engramok között, amelyek később az emlékezés során együtt aktiválódnak. Ha hasonló témájú, de egymástól teljesen független tartalmak időben egymáshoz közel váltanak ki mentális reprezentációt, főként, ha ezek feldolgozására néhány másodperc áll az agy rendelkezésére, akkor megtörténhet, hogy ezek a reprezentációk összekapcsolódnak egymással, és együttesen hoznak létre egy eltárolt mentális reprezentációt. Az amúgy is leredukálódott kontextusú tartalmak ennek hatására olyan kontextusokba kerülhetnek a mentális reprezentálás során, amelyeknek a valóságban nem volt közük egymáshoz, de az agy egységként kezelte, ezáltal fiktív, valótlannal részletekkel kiegészítve vagy összeszomva a reprezentációkat.

Figyelembe véve, hogy a nyilvános reprezentációk kihatással vannak a mentális hálóra, korunk jellemző tünete, a hírek álhírekkel való összekeveredése egyre problematikusabbá és fárasztóbbá teszi ezek szétválasztását mind egyéni, mind társadalmi szinten. A felhangosított reprezentációs zajban egyre nehezebbé válik hiteles és valóban releváns nyilvános reprezentációkkal találkozni, azokat hitelre méltóan megjegyezni, illetve azokra alapozni az életünket és a társadalom működését befolyásoló döntéseinket. De az is megtörténhet, hogy amikor rendelkezésünkre áll a valódi hír, azt gondoljuk róla, hogy álhír.

■ JEGYZETEK

1. Jelen tanulmányt a 2020. szeptember 24-én nyilvánosan megvédett doktori dolgozatom írott változatának részleteiből állítottam össze.

2. Dan Sperber: *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés.* (Ford. Pléh Csaba) Osiris, Bp., 2001.
3. i. m. 41–44, 51, 88.
4. i. m. 43–45, 54.
5. Rui da Silva Neves: *Emlékek, képek, gondolatok.* (Ford. Király Ildikó) Osiris, Bp., 2000. 65.
6. Norman Doidge: *A változó agy.* (Ford. Sóskuthy György) Park Könyvkiadó, Bp., 2017. 11.
7. Xu Liu – Steve Ramirez – Petti T. Pang – Corey B. Puryear – Arvind Govindarajan – Karl Deisseroth – Susumu Tonegawa: *Optogenetic stimulation of a hippocampal engram activates fear memory recall.* Nature 2012. 484. sz. 381–385.
8. Sheena A. Josselyn: *Continuing the search for the engram: examining the mechanism of fear memories.* Journal of Psychiatry & Neuroscience 2010. 4 sz. 221–228. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2895151/pdf/0350221.pdf>; Uő – Susumu Tonegawa: *Memory engrams: Recalling the past and imagining the future.* Science 2020. 367. sz. 1–14. <https://science.sciencemag.org/content/sci/367/6473/eaaw4325.full.pdf>
9. Dick Swaab: *A kreatív agy. Hogyan hat egymásra az ember és a világ.* (Ford. Wekerle Szabolcs) Libri Kiadó, h. n., 2017. 27; Alcino J. Silva – Yu Zhou – Thomas Rogerson – Justin Shobe – J. Balaji: *Molecular and Cellular Approaches to Memory Allocation in Neural Circuits.* Science 2009. 326. sz. 391–395. <https://science.sciencemag.org/content/sci/326/5951/391.full.pdf>
10. Josselyn–Tonegawa 2020. 1–2.
11. Uo. 9.
12. Da Silva Neves 2000. 65.
13. Vő. Barabási Albert-László: *A hálózatok tudománya.* Libri Kiadó, h. n., 2016. 70.
14. Szakadát István: *Egyben az egész – egytől egyig.* Typotex Kiadó, Bp., 2007. 8. http://syi.hu/pdf/121_main.pdf
15. Christine Hine: *Az internetkutatás mint emergens gyakorlat.* Replika 2018. 3–4. sz. 137–156. http://replika.hu/system/files/archivum/replika_108-109-09_hine.pdf
16. A trinidadiaknál jellegzetes kulturális viselkedés a fas és maco típusú magatartás. Daniel Miller: *Közösségi oldalak.* Replika 2018. 3–4 sz. 157–172. http://replika.hu/system/files/archivum/replika_108-109-10_miller.pdf
17. Sperber (i. m. 105.) szerint a szájhagyományon alapuló társadalmakban ahhoz, hogy egy reprezentáció kulturális reprezentációvá válhasson, könnyen megjegyezhetőnek kell lennie, különben elfeledik vagy könnyebben megjegyezhetővé alakítják át, hogy kulturálisan elterjedhessen.
18. Szilágyi-Gál Mihály: *Az internet mint anarchia. Szólásszabadság és internetetika.* Médiautató 2015. 2. sz. 7–13. http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_02_nyar/01_szolasszabadsag_internetetika.pdf
19. Egyébként ebben nincs újdonság, a könyvek, újságok, tévéműsorok is ugyanúgy többé-kevésbé ugyanazon nyilvános reprezentáció reprodukciói, azonban egyfelől a befogadás kontextusa, másfelől a befogadó mentális hálója is egyedivé teszi ezen nyilvános reprezentációk feldolgozását, egyénivé tételét. Ugyanakkor az internetes folklórnak (pl. mémek) és az egymást túllícitáló, burjánzó hírforrásoknak köszönhetően gyakori ugyanazon téma számos változatban való keringése is.
20. Tófalvy Tamás: *A kultúra és a kommunikáció járványtani modellje.* Dan Sperber: *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés.* Információs Társadalom 2002. 2. sz. 97–101. http://epa.oszk.hu/01900/01963/00003/pdf/infotars_2002_02_02_097-101.pdf
21. Sperber: i. m. 118.
22. Vő. Forgó Sándor: *A kommunikációelmélet alapjai.* Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2011. 33.
23. Vő. Szakadát: i. m. 21.
24. Mark Granovetter: *The strength of weak ties: A network theory revisited.* Sociological Theory 1983. 1. sz. 201–233.
25. Vő. Lengyel Balázs – Varga Attila – Ságvári Bence – Jakobi Ákos – Kertész János: *Az iWiW földrajza.* Területi Statisztika 2016. 1 sz. 30–45. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2016/01/tss60103.pdf>
26. Vő. Judith Donath: *Signals in Social Supernets.* Journal of Computer-Mediated Communication 2007. 13. sz. 231–251. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1083-6101.2007.00394.x>
27. Vő. Szakadát: i. m. 14, 26.
28. Miller: i. m. 159.
29. Forgó Sándor: *Az új média és az elektronikus tanulás.* Új Pedagógiai Szemle 2009. 8–9. sz. 91–96. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2009_8-9_06.pdf
30. Forgó 2011. 93.
31. Itt elsősorban nem azokra a korábbi gyakorlatokra gondolok, amelyekben egy tartalom vagy cselekvés új kontextusokba kerül, ami során megtörténik a rekontextualizálása (pl. éppen azért, hogy egy új médium közegebe kerül). Nem is az új média remixelhetőségére, a mémek új kontextusaira utalok (vő. Glózer Rita: *Internetes paródiavideók és ifjúsági médiahasználat.* Replika 2015. 1–2 sz. 117–139.), ezekben ugyanis a kontextus vagy annak megváltozása még mindig funkcióval bír. Amiről én beszélek, az egy sokkal kevésbé tudatos folyamat, a hordozható eszközök és a másodpercenként friss információval, nyilvános reprezentációkkal bombázó közösségi oldalak járulékos hozadéka, ami feloldja a nyilvános reprezentációk kontextusait.
32. Ez ugyanakkor megnehezíti a téves információk korrigálását is, mert még ha tudomást is szerzünk róla, hogy például egy adott oldal állítmányt terjeszt, ha nem tudjuk, hogy melyik mentális reprezentációink származnak onnan, nem is tudjuk korrigálni azokat. (Vő. Csibra Gergely: *Miért emlékezünk?* Magyar Filozófiai Szemle 2019. 3 sz. 46–62.)